

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 2 – «Історія філософії. Філософія Стародавнього світу»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Філософія Стародавньої Індії.
2. Філософія Стародавнього Китаю
3. Філософія Стародавньої Греції

Рекомендована література:

Основна

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Філософія : підручник / Л. Г. Дротянко, О. А. Матюхіна, В. І. Онопрієнко; за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнка, О. А. Матюхіної. К. : НАУ, 2014. 720 с. URL: http://gmi.nau.edu.ua/images/PDF_doc/%D0%A4%D0%9B%D0%A1/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%9B.%D0%93/65.%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2014.pdf
4. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
5. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%20%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

Додаткова

1. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>
2. Пролєєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21RE

[F=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PhilEdu_2016_2_9](https://www.filosof.com.ua/)

3. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15710/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%9a%d0%be%d0%bb_%20%d0%94%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%8f%d0%bd_2018%20%282%29.pdf

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>

2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>

4. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>

5. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

Текст лекції

1. Філософія Стародавньої Індії.

В історії філософії наявна значна кількість її типів (з грец. – «взірців»). Найдавнішим з них є філософія Стародавньої Індії.

Перші свідчення староіндійської філософської думки дійшли до нас у Ведах (Знаннях), що датуються десь за 1500 р. до н. е. У них зібрані хвалебні гімни та пісні богам, магичні заклинання і роздуми про людину. Серед ведичної літератури найцікавішими, з філософської точки зору, є пояснювальні тексти – Упанішади. В них започатковані основні теми всієї індійської філософії. Який же їх зміст?

По-перше, в Упанішадах доводиться єдність і тотожність *брахмана* (першопричини всього суцього) та *атмана*, який, по суті, є душею індивідуальної істоти. Оскільки *атман і брахман становлять єдине ціле*, то людина як жива істота *завдяки чистоті душі* може досягнути вічності.

По-друге, в текстах Упанішад викладено вчення про *карму* і *перевтілення*. Згідно з ним, душа кожної істоти після смерті перевтілюється в іншу істоту, залежно від своїх вчинків, – це *карма* (закон існування).

По-третє, за Упанішадами ланцюг перевтілень вічний, а душа, залежно від виконання моральних законів, безперервно набуває нової тілесної форми існування. Кращі вчинки приводять до очищення душі і можливості перевтілення в більш досконалу істоту, а негативні – навпаки. Цей процес позначається поняттям «*сансара*», що означає *біг, який повертається до місця*

свого початку. Початком тут є бездоганний атман, що може бути очорненим людськими прагненнями та діями, тоді смерть постає як перехід на нижчий рівень існування душі, що викликає страждання. Вічне чергування життя і смерті є потоком страждань, які породжуються невгамовною жадобою бажань і діянь людей.

Завдяки цим судженням із середини I-го тисячоліття до н. е. в Індії сформувалася **класична філософія**, яка охоплює всі проблеми буття. Вона виражена у двох спрямуваннях філософських систем: **ортодоксальному**, узгодженому з філософськими ідеями «Вед», і **неортодоксальному**, відмінному від світоглядних настанов ведичної літератури.

До ортодоксальних філософських систем відносяться:

1) **санх'я**, що тлумачить взаємодію двох світових начал:

а) **пуруші** – свідомого, але пасивного **духу**;

б) **пракріті** – активної, але грубої несвідомої **матерії**.

Створений ними світ підлягає космічним циклам, що зумовлює вічний колообіг існування. В ньому душа і тіло мають бути чітко розмежованими. Адже груба матерія здатна запламувати душу і тоді неможливе її краще перевтілення;

2) **йога**, яка пояснює, як душа може звільнитись від матеріального пракріті, а також розкриває комплекс фізичних і психічних вправ, спрямованих на заспокоєння й очищення душі;

3) **ньяя** – це давньоіндійське логічне вчення;

4) **вайшешіка** пояснює атомістичну будову світу і доводить, що у кожному космічному циклові атоми, з'єднуючись, формують досконалі тіла. Згодом вони розпадаються, руйнуючи світ, і, таким чином, **рух суцього відбувається від досконалості до занепаду**.

Від ведичних світоглядних уявлень суттєво відрізняються **джайнізм** і **буддизм**.

Засновник джайнізму Махавіра (бл. 500 р. до н. е.) заперечував авторитет Вед. Основними елементами світу джайністи вважають **індивідуальні душі**, здатні до самовдосконалення. Але їх пронизує **неживе** (матерія, ефір, простір), і тому душі не спроможні розгорнути свої нахили до всевідання і блаженства. На заваді стають матеріальні частки, що проникають у душу, несучи із собою матерію карми, пристрасті якої і приводять до кругообігу перевтілень.

Мета спасіння полягає у піднесенні вивільненої від матеріального впливу душі до рівня досконалих істот. До того ж необхідно за допомогою **аскези** – відмови від життєвих зваб – позбутися карми. До цього приводить лише добродійне життя.

Буддизм започаткував непальський принц Сіддхарт Гаутама (560–480), який після тривалого самотництва став **просвітленим**, тобто **Буддою**. У його вченні відсутній вічний бог. Немає і постійного буття. Все перебуває у круговороті виникнення та зникнення. Найпростіші елементи, з яких розбудований світ, – це мінливі якості та стани, що зумовлюють вічний потік перетворень.

Буддизм також відкидає поняття «*душа*». На основі уявлень про кругообіг буття сформоване буддистське вчення про *перевтілення* та про *кармічну відплату* за негативні вчинки. Оскільки буття не має стійкої субстанції, то всі нові істоти, які з'являються як наслідок діяльності попередніх, не пов'язані ні духовно, ні тілесно. Вони лише ланки, які скріплюють минуле з майбутнім, і є способом продовження існування після смерті та спричинення появи нового життя.

Знищення незнання і пов'язаного з ним зла можна досягти через досягнення знання. Його утворюють чотири істини, відкриті Буддою:

- 1) *існування сповнене страждання;*
- 2) *причина страждань полягає в пожадливості до життя;*
- 3) *страждань позбавляє відмова від життєвих зваб;*
- 4) *позбавлення жаги до життя можливе лише через наслідування вчення Будди.*

Після смерті Будди його вчення розвивали кілька шкіл. З часом буддизм перетворився на релігійне вчення і нині існує крім Індії в Китаї, Японії та інших країнах.

У староіндійській філософії існували й інші філософські переконання. Період останнього тисячоліття до н. е. вважають посткласичною епохою індійської філософії. З початку XIX ст. н. е. вона набула сучасних ознак, характерною ж є ознайомлення з європейською філософією.

2. Філософія Стародавнього Китаю

Старокитайській філософській думці передувала система міфічних уявлень про походження світу. Він нібито з'явився з *хаосу* завдяки зусиллям *двох космічних сил* – небесної (*Ян*) і земної (*Інь*). Вони й розбудували Небо і пронизують усе суще, яке відповідає споконвічній *гармонії* великої тріади: Небо – Людина – Земля. Усе у світі, в тому числі і суспільне життя, є впорядкованим завдяки постійному втручанням небесних сил. Відтак правитель (*ван*), який є сином Неба, має право безмежно панувати над усім, що знаходиться в країні. Тому філософія в Китаї розбудовувалася перш за все як *осмислення проблем суспільного життя*.

Найдавнішим китайським філософом був Конфуцій (551 – 479). З його повчань учні склали книгу “Бесіди і вислови”. Що в ній є суттєвим?

По-перше, Конфуцій традиційно сповідує зверхність у всьому Неба. Воно слідує за справедливістю на Землі, і, визначаючи наперед долю людей, стоїть на сторожі *соціальної нерівності*.

Тодішніми соціальними відносинами Конфуцій був незадоволений. Він уважав, що *ідеальні взаємовідносини в суспільстві – в минулому*. Визнаючи, що “все тече” і “час біжить без зупинки”, Конфуцій закликав до “виправлення імен”, тобто до *повернення у краще минуле*, до того, що було в старовину.

По-друге, вся конфуціанська *етика* (вчення про моральність) просякнута ідеєю “золотої середини”, яка відповідає “*дао*” – правильному шляхові життя. “Золота середина” полягає в умінні балансувати між нестриманістю й

обережністю, самоповагою і повагою до інших, взагалі любити людей, піклуватися про них.

У “Бесідах і висловах” наголошується, що той, хто прагне бути людинолюбивим, **не чинить зла**. Конфуцій навчав: “**Не роби іншим те, чого не бажаєш собі**”. Але для Конфуція людина високої моралі – це представник панівної верхівки. Простолюдин таким ніколи не може бути.

По-третє, головною керівною силою суспільства Конфуцій уважав **моральний приклад**, повагу до старших, особливо до батьків. Адже той, хто поважає батьків, ніколи не йде проти влади. І взагалі, як пояснював Конфуцій, основний **обов’язок народу полягає в покірній праці на багатіїв**. Таким чином, конфуціанство підтримувало і виправдовувало соціальну нерівність.

По-четверте, в конфуціанстві **проблема знань** чітко підпорядкована соціальним проблемам. На першому місці були знання землеробства, ремісничої справи, управління народом. Отже, знаючи лише свій обов’язок і ремесло, людина приречена займатися однією справою все життя.

Серед послідовників Конфуція були:

1) Мен Дзи (372 – 289), який доводив, що лише **умови життя** роблять людину **непорядною, нечесною, і, як і Конфуцій, виправдовував соціальну нерівність**;

2) Сюн Цзи (265 – 201) **уважав, що люди народжуються з моральними вадами, тому їх слід виховувати**.

Згодом конфуціанство стало найвпливовішою течією у філософській думці Китаю, а з часом перетворилося на одну з провідних релігій і справило суттєвий вплив на духовну культуру китайського народу, що простежується й нині.

Ще одну філософську школу в Стародавньому Китаї започаткував **Мо Дзи (479 – 400)**. Його учні та послідовники виклали суть моїзму в книзі “Мо Дзи”, де Небо тлумачиться як взірєць для всіх людей. Воно не хоче, щоб великі царства нападали на малі, як і більші родини на менші, а багаті збиткувалися над бідними. Так само категорично моїсти виступали проти війн. Під час збройних конфліктів гинуть люди, армії витоπτують хліб, руйнують будівлі. Це неприпустимо, адже Небо вимагає суспільної злагоди та взаємної любові.

Послідовники Мо Дзи зробили значний крок у розкритті **пізнавального процесу**. Вони намагалися пояснити, як поняття наповнюються змістом, здійснити родовий поділ речей, осмислити причини явищ і розкрити логіку пізнавального процесу. Здобуті знання, як уважали моїсти, **мають належати всім людям**.

Вагомий вплив на духовність і життя китайського населення справили **даоси** – прибічники глибокого об’єктивного осмислення картини світу. Якщо конфуціанців і моїстів цікавили перш за все етико-політичні проблеми, то даосів – проблеми буття, небуття, основ світу, його єдності, становлення, різноманітності тощо. Даосами **світ пояснювався як гармонійна єдність усього суцього, де немає нічого зверхнього, пануючого, а все необхідне і рівнозначне, тому що воно існує**. Такий підхід становить основу **китайського варіанта східної парадигми світорозуміння**.

Засновником даосизму вважається *Лао Цзи*. Сутність і зміст його вчення викладено у книзі “Дао де цзин”. Про що в ній ідеться?

По-перше, “дао” – це вічність буття, “мати всіх речей”. Що б не існувало, все одно воно “повертається до свого початку”. *Дао є началом усіх начал* і навіть передує небесному владці, тобто богові. Воно зумовлює всі зміни у світі, всі перетворення, початок і кінець існування речей і людей.

По-друге, зі всемогутності дао впливав *соціальний та етичний ідеал даосів*. Це життя і мораль патріархального ладу, *оскільки в давнину дао віднімало у багатих і віддавало бідним*. Взагалі ж повна справедливість настає тоді, коли людина бездіяльна. Навіть правителеві не слід втручатися в соціальні справи, оскільки цим він заважає дао. Воно і лише воно вирішує, як усьому бути.

Особливому осуду підлягає війна, оскільки гарне військо – засіб нещастя, а прославляти себе військовими походами – те саме, що радіти вбивству людей. Тому *гарну перемогу слід відзначати похоронною процесією*.

По-третє, своєрідним є погляд даосів на *знання*, які особливо в осмисленні дао доступні лише тим, *хто досконало мудрий*. У старовину ніхто народу освіти не давав і тому панувало загальне щастя. Освіченим народом важко управляти. Коли населенню недоступні знання, тоді в країні настають спокій і злагода. Даосизм суттєво вплинув на розвиток китайської культури та філософії, а його прояви наявні й нині.

У цілому філософія Стародавнього Китаю знала періоди розквіту і згасання. Були навіть такі важкі часи, коли правителі знищували не лише філософську літературу, а й самих філософів, як, наприклад, у 213 р. до н. е.

У старокитайській та староіндійській філософії наявні *спільні характерні ознаки*:

- уявлення про колообіг існування, де минуле краще, ніж за сучасне;
- ствердження про занепад усіх форм буття, повернення усього сущого до першопочатку;
- розуміння людини як буденної частки всього існуючого, а не чогось особливого, що стоїть в центрі світу, тощо.

Усе це заклало підвалини *східної світоглядної парадигми*, тобто відмінного від західного (європейського) розуміння світу, з ідеєю загального та особливого значення в ньому людини.

3. Філософія Стародавньої Греції

Філософи Стародавньої Греції започаткували західну або *європейську світоглядну парадигму* з її ідеєю загального прогресу й особливим виміром людини.

Філософія Стародавньої Греції поділяється на три періоди: *досократичний, класичний та еллінський*.

Досократиками називають філософів, які творили до видатного старогрецького мислителя – Сократа. Вони сформували кілька філософських шкіл та вчень.

По-перше, із знаменитих досократичних філософських шкіл найстарішою вважається створена в місті Мілеті в VI ст. до н. е. Тут творили Фалес, Анаксімен, Анаксимандр. Вони вбачали першопричину світу в **речових формах**. Ними для Фалеса була вода, для Анаксімена – повітря, а для Анаксимандра – невизначена матеріальна частка “апейрон”. Останній учив, що апейрони постійно зазнають певних перетворень (згущуючись, твердіючи, розпилюючись тощо) і таким чином породжують розмаїття конкретних речей, зумовлюють їх появу і зникнення. Крім того, Анаксимандр уважав, що існує велика кількість світів, де наявне життя.

По-друге, процес універсального світопорядку виразно відобразив іонійський філософ Геракліт (530 – 470). Він доводив, що світ не створений богами, а “був, є і буде вічно живим вогнем, який закономірно то спалахує, то згасає”. Гераклітові належить думка про те, що **все постійно змінюється**, а тому в одну річку двічі ввійти неможливо.

По-третьє, оригінальним було бачення світу **піфагорійцями** – представниками філософсько-містичної школи, яка виникла у м. Кротоні близько 532 р. до н. е. Першоосновою світу вони вважали не речовину, а її кількісний вираз, математичний і геометричний вимір. На їхню думку, певні чисельні показники виражають справедливість, душу, вдачу, все, що визначає людську життєдіяльність. Оскільки все можна вирахувати й обчислити, то **першопричиною природи є число**. Воно творить геометрію (вимір) речей, зумовлює їх зміни тощо, створюючи універсальну гармонію. Уважається, що Піфагор першим **назвав гармонію світу “Космосом”**.

У людському існуванні, як доводили піфагорійці, гармонія досягається лише під час узгодження числового та геометричного за такими проявами речей, як “душа”, “добро”, “зло” та ін.

По-четверте, більш реалістичних поглядів на світобудову дотримувалися Левкіп (500 – 440) та його учень Демокріт (460 – 370). Вони ввели в філософію поняття “атом” на позначення неподільної частки матерії (“a-tomos”). Атоми рухаються в порожнечі та, по-різному поєднуючись, формують усі природні та духовні об’єкти. Стосовно людей, то вони теж побудовані з атомів і відрізняються лише за зовнішнім виглядом. Щодо умов Космосу, то всі люди однакові. Це **гуманістичний погляд**, адже йдеться про природну рівність людей.

Особливе місце в досократичній філософії посідають думки вчителів мудрості, які за плату навчали філософії, логіки, красномовства, тобто знань, необхідних для суспільно-політичної та військової діяльності. Їх називали **софістами**, і серед них було багато визначних філософів (Протагор, Горгій, Критій та ін.). Чим вони відзначилися?

Завдяки творчості софістів:

- 1) людина стала основним напрямом філософських пошуків;
- 2) особливою темою філософування стало мислення;
- 3) відповідно особливої гостроти набула проблема мови;
- 4) відбулася зміна традиційних моральних цінностей і на авторитеті розуму була сформована теорія моралі.

Започаткування *класичної (з латини – «довершеної», «взірцевої») старогрецької філософії* пов'язане з ім'ям *Сократа* (бл. 470 – 399). Сам він нічого не писав, хоча справив надзвичайний вплив на всю подальшу філософську думку. Відомості про його життя і творчість до нас дійшли завдяки згадкам учнів Сократа – історика Ксенофонта і філософа Платона. Все життя їх учитель, як повідомляли вони, провів у філософських суперечках і бесідах, без турбот про матеріальний добробут.

Філософське вчення Сократа суттєво відрізнялося від відомих раніше.

По-перше, Сократ по-своєму сформулював предмет філософії (ті основні проблеми, які вона має розглянути). У центрі філософських роздумів ним поставлено *людину*. При цьому людина розглядалася не як природна (природа філософа не цікавила), а як *етична, моральна істота*. Тому Сократ вважається автором *автономної філософської етики*. Моральні проблеми – ось що в ній головне. З цих позицій виходив Сократ, коли боровся із софістами – тими, хто за платню навчав інших мудрості. “Мудрість, краса та істина продаватися не повинні”, – він відзначав.

Досягти вищого морального рівня, як учив Сократ, можна лише шляхом самопізнання. Заклик “Пізнай себе”, що був написаний над входом до храму Аполлона в Дельфах, став філософським і життєвим девізом Сократа.

По-друге, Сократ уважав, що встановити істинну цінність знань для морального вдосконалення можливо лише через практичні їх випробування. Цьому допомагає глибоке розуміння того, що є *благо* (агатон) і *чесноти* (аретє).

Благо за Сократом – *це здатність душі до пізнання*, її прагнення до істини. А *чесноти* є турботою про душу. Душа є суттю людини (це її розум і розумова активність). Із стану душі бере початок благо людини. Душа діє добродійно, коли в ній панує розум, і коїть зло, коли в ній переважають незнання. Той, хто знає, – добрий. А *добро, моральність, істина* є найкращими людськими чеснотами.

По-третє, Сократ розробив *еленктичний метод* – оригінальний спосіб досягнення істини. У бесідах із громадянами виявилось, що вони перебувають у полоні *оманливого знання*. Як же їм допомогти? Метод підказує:

а) слід вибірковими запитаннями в діалозі доти розхитувати хибну впевненість співбесідника, поки той не визнає свою помилку;

б) у діалозі починати пошук істинного знання слід разом зі співрозмовником і таким чином досягати розумної спільності;

в) так само необхідно доходити до *практичного знання*, тобто безпосередньо в житті використовувати істинні знання для досягнення блага і виховання.

По-четверте, Сократ розумів свою філософію як *маєвтику* (повивальне мистецтво), як допомогу іншим у розумінні та самопізнанні. Не нав'язувати свої думки, а підказувати – ось шлях до істини. Тим більше, що це приводить до всебічного (діалектичного) осмислення всього, що пізнається. В основі його філософських роздумів завжди були *людина та смисл її життя*.

Сократ постійно стверджував: “Я знаю, що я нічого не знаю”. Цей сумнів в оцінці довершеності та досконалості своїх знань мав би стати однією з життєвих позицій кожного.

Заздрісники звинуватили Сократа у злочинах, яких він не вчиняв. Але суд виніс смертельний вирок, і філософ був змушений випити чашу отрути.

Пізніше на вчення Сократа посилялися дві дуже різні за змістом, але важливі за суттю філософські течії.

Так, у IV ст. до н. е. в м. Кірені учень Сократа Аристип заснував школу, представники якої (Арета, Гегесій, Феодор та ін.) вважали, що природа непізнавання. Головне в бутті – душа, особливо її блаженство. Плавний рух душі дає людині насолоду, різкий – біль. Метою життя має бути насолода. Кіренаїки вчення Сократа про *евдемонізм* (блаженство) зводили до *гедонізму* (з грец. “насолода”), що є нетотожним.

Представники ще однієї сократичної школи – *кініки* (українською – “циніки”) відстоювали тезу про *перевірку людських чеснот практикою життя*. Антисфен, Діоген, Кратет та інші кініки намагалися втілити свої філософські висновки у власний життєвий досвід. Взірцем є поведінка Діогена із Синопа. Він удень із запаленим ліхтарем шукав добродішних людей і не знаходив. Для прикладу іншим Діоген відмовився від матеріальних благ (жив у глиняній бочці), вважаючи найвищим благом духовну свободу. Життєві девізи деяких кініків – “без громади, без дому, без батьківщини” і “краще бути твариною, ніж людиною”, – нічого спільного з поглядами Сократа не мали.

Учень Сократа *Платон* (470 – 399) створив настільки довершену *ідеалістичну* філософську систему, що, як дехто вважає, вся пізніша європейська філософія є лише її доповненням. Що ж становило основу філософії Платона?

По-перше, в онтології це вчення *про ідеї* (грецькою – “ейдоси”). На думку Платона, насамперед існує царство *нематеріальних і вічних сутностей – ідей*. Вони є прообразами предметів видимого світу. Ідеї існують об’єктивно, незалежно від пізнання і мислення людей. Така філософська позиція є *об’єктивним ідеалізмом*.

Для Платона спочатку існує ідеальний загальний прообраз речей, який визначає сутнісну форму матеріальних утворень, і тому все матеріальне є мінливим і примарним. Воно тільки відображає незмінні ідеї. Таким чином, *світ речей підпорядкований світу ідей*.

Матеріальний світ доцільно будується його творцем – *деміургом* (надприродною силою) за прообразом ідей. Але оскільки матеріальне є нерозумним, то відображення ідей у матеріальному світі недосконале.

По-друге, Платон розгорнув *ідею блага*. У нього благо, на відміну від Сократа, виходить далеко за межі етики. Власне з блага, як пояснював Платон, *беруть початок буття та цінність*. Місце блага порівнюється з місцем Сонця в існуванні життя. За суттю благо є початком як ідей, так і всього світу, який воно впорядковує. Пізнати буття людина може лише через благо.

По-третє, своєрідною є *гносеологія* Платона. Джерело пізнання, як учив він, слід убачати *в розумі*, а не в *наочному спогляданні*. Чим більша цінність

об'єкта, тим достовірніше пізнання. Розум користується лише ідеями і, просуваючись від ідеї до ідеї, доходить до найвищої з них.

У Платона найвища форма пізнання нізвідки не виводиться. Будь-яке пізнання (як і навчання) полягає у пригадуванні душі, адже вона споглядала ідеї до чергового народження, але забула їх. Люди в житті перебувають як у *печері*, де зовнішнє світло кидає на стіни лише *тіні реальних речей*. Ці тіні люди сприймають за дійсність. Але коли вони потрапляють на світло, то *душа пригадує відповідні ідеї*. Тоді й настає істинне знання. Царство ідей може осягти лише *чистий розум*.

По-четверте, Платон розвивав діалектику Сократа. Метод, яким слід користуватися у процесі пізнання, Платон називав *діалектичним*. Його основу становить діалогічна форма, що дозволяє різнобічно і динамічно сприймати світ.

По-п'яте, *філософська антропологія* Платона також своєрідна. Людське тіло і душа в його філософії чітко розмежовані. При цьому душа панує над тілом.

Душа *безсмертна*: її існування подібне до неминущого буття ідей; душа здатна повністю пізнати ідеї; в душі наявний саморух; прирівнюючись до вічних ідей, душа також є вічною. Вона – феномен божественний. Унаслідок перевтілень душа постійно ув'язнена в тілі, “подібно до хвороби”, тому метою земного життя має бути повернення її у початковий стан. Головними чеснотами людської душі є *мудрість, відвага, стриманість*, але найвища серед них – *справедливість*. Їх і нині прийнято вважати найціннішими у нашому житті.

По-шосте, в *етичному плані* філософія Платона спрямована на потойбіччя. Людям необхідно враховувати, що розумна душа повертається до ідей, а грішна – відбуває покарання. Лише у потойбічному існуванні душу заспокоює високий рівень моральності.

У діалогах “Держава”, “Закони” та інших Платон розгортає також учення про *“ідеальну державу”*. Держава виникає через *слабкість окремих індивідів*, які мають об'єднуватися і формувати державне життя.

Вчення Платона про державу:

- 1) державу формують три верстви населення:
 - філософи (вихователі). Вони керують державою, але перед тим 30 років навчаються і 20 практикуються у суспільній діяльності, проходячи різні випробовування;
 - воїни, які захищають державу;
 - ремісники, селяни, торговці та ін. – годувальники країни;
- 2) приватна власність відсутня. Праця на державу безкоштовна. Жінки та діти спільні для всіх;
- 3) управління державою здійснюється за законами, що обов'язково доводяться до громадян.

Філософська школа Платона, знана як Академія (так називалася місцевість поблизу Афін), проіснувала майже 1000 років, а його вчення дало поштовх зародженню християнської філософії, особливо православ'я.

20 років академічним учнем Платона був видатний старогрецький філософ **Арістотель** (384 – 324), який також заснував свою школу – Лікей (поблизу храму Аполлона Лікейського). У Лікеї Арістотель викладав **езотеричні** (доступні не всім) знання. З його творів складено “Corpus Aristotelicum”. Що включає цей “корпус”?

По-перше, у ньому наявні твори з **логіки** (пізніше об’єднані в збірку “Органон”, що означає “інструмент”). Тут уперше розпочате дослідження мислення не лише за його змістовністю, але й за формами, заклавши фундамент **формальної логіки**, яка актуальна і нині.

По-друге, Арістотель також заклав основи **метафізики** – вчення, яке досліджує те, що йде після фізики (знань про природу). Це вчення викладене в однойменному творі, що складається з 14 книг.

Що висвітлюється у “Метафізиці”?

1. **Учення про сутність речей**. Його філософ розпочав критикою ідей Платона. Арістотель доводив, що ідеї нічого не дають ні для пізнання речей, ні для їхнього буття, оскільки вони в речах не знаходяться. Сутність речей – у них самих.

2. Речі утворюють одночасно у **нероздільній єдності** і матерії, і форми. Їх синтез (поєднання) спричиняє становлення речей (рух буття). Сутність у матерії виявляється як **можливість** (те, що настане), а форма – як **дійсність** (те, що вже настало, здійснилося).

3. Процес переходу сутності в форму (можливості в дійсність) Арістотель назвав **ентелехією**, виділяючи **чотири її причини**:

- **формальну** (кожна річ має форму);
- **цільову** (ніщо не відбувається без мети);
- **рушійну** (без зусиль нічого не можна досягти);
- **матеріальну** (кожен предмет матеріальний).

Але оскільки матерія “чинить опір” формуванню речей, то можливі **випадковості**. Сам процес становлення всіх речей формує ієрархію світу: від нижчої межі – **чистої матерії** до вищої – **чистої форми**, якою є **бог** (чистий дух). Для Арістотеля **бог** є першорухієм усього сущого. Він незацікавлений станом світу, хоч у ньому і збігаються всі причини, проте бог не втручається в хід світових подій.

По-третє, Арістотель приділив значну увагу **психології**. Він виокремив три рівні **душі (psyche)**:

- 1) **вегетативний** (рослинний), що відповідає за **живлення**;
- 2) **чуттєвий** (тваринний) відповідає за **локальну рухомість** у просторі;
- 3) **розум** (нус), який уособлює **духовну діяльність**. Одна його частина – **сприймаюча** є **матеріальною**, друга – **діяльна** є **творчим началом**. Сприймаючий розум, поєднаний із чуттєвістю душі, засвоює мислені об’єкти за формою, а діяльний розум приводить у рух усе, що стосується діяльності розумної душі.

По-четверте, оригінальною є Арістотелева **етика**, заснована на **принципі вибору**. По суті, вона постає як **практична філософія**, тим самим відмежовуючись від теоретичної філософії, яка у нього спирається на ідею

вічності та незмінності. За Арістотелем моральна поведінка формується у процесі **практичної діяльності** (під час навчання та різноманітних вправ, формування звичок тощо), а не завдяки **розумінню** (міркуванню). Народжуючись, людина етичні чесноти застає наявними. Тому її поведінка, як прояв чеснот, має орієнтуватися на судження і приклади **досвідчених людей**.

На особливу увагу заслуговує така моральна чеснота, як **справедливість**. Завдяки їй у суспільстві здійснюється справедливий розподіл благ і почестей. Вона допомагає виправити збитки, різні недоліки та ін.

Узагалі ж поведінка людей не обмежується лише їх моральністю. Вона повинна поєднуватися з **розсудливістю**. Так, у “Нікомаховій етиці” Арістотель зазначає, що “в істотному сенсі неможливо ні бути моральним без розсудливості, ні розсудливим без етичної чесноті”.

За Арістотелем у суспільній організації суттєвою є така моральна чеснота, як **дружба**. Завдяки їй люди об’єднуються для досягнення благ. Дружба є головною умовою під час переходу від індивідуального до суспільного життя.

По-н’яте, Арістотель розробив **учення про державу** та політичний устрій суспільства. Тут він більш реалістичний, ніж Платон. У чому це проявляється?

Погляди Арістотеля на державу:

- 1) держава формується завдяки природній схильності людей до спільного життя. Людина – істота політична, суспільна. Навіть мова людей є їх соціальною ознакою, засобом загального порозуміння й об’єднання;
- 2) держава розбудовується в міру ускладнення соціальних спільнот: спочатку формується сім’я, потім – община, нарешті – поліси (міста, спілки сільських общин, які живуть державним життям);
- 3) правильна держава наявна при політії – помірній владі народу;
- 4) функції держави:
 - усіляка підтримка сім’ї;
 - оберігання власності, яка є загальнодоступною;
 - відповідальність за виховання молоді;
 - забезпечення блага країни завдяки праці рабів;
 - забезпечення рівних прав громадян (лише чоловіків).

По-шосте, естетична іпостась філософії Арістотеля викладена ним у “Поетиці”, яка започаткувала **теорію мистецтва** (насамперед поезії). Відповідно до неї:

- мистецтво має не відтворювати, а **наслідувати** дійсність;
- театральне дійство (основа мистецтва того часу) має бути внутрішньо цілісним, послідовним і закінченим завдяки **єдності дії, часу і місця**;
- мистецтво має **облагороджувати** (очищати) того, хто його сприймає.

У цілому Арістотель узагальнив усі досягнення науки й філософського знання Стародавньої Греції і заклав підвалини сучасного мислення.